

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 336.02

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo>.

**Вплив підвищення акцизу на сигарети на рівень нелегальної торгівлі
такою продукцією у країнах ЄС**

Кошук Тетяна Василівна,

кандидат економічних наук, експерт з питань оподаткування
«Growford Institute», Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-1013-4603>

Прохорович Олександр Валентинович,

аспірант Державного торговельно-економічного університету
Київ, Україна, <https://orcid.org/0009-0000-9820-0702>

Яворський Олександр Анатолійович,

аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового
управління», Київ, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-9253-972X>

Прийнято: 01.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

Анотація: Метою статті є аналіз сучасної ситуації з нелегальною торгівлею сигаретами у країнах ЄС та впливу на неї національних акцизних політик, а також виявлення загроз тінізації ринку тютюнових виробів внаслідок ініційованого Єврокомісією майбутнього підвищення мінімального акцизу на сигарети. В ході дослідження використано такі **методи**: абстрактно-логічний, систематизації, компаративного аналізу, експертних оцінок. Отримано важливі **результати**. Здійснений аналіз засвідчив, що в 2021–2024 рр. одні з найвищих в ЄС рівнів нелегальної торгівлі тютюновими виробами або їх помітне зростання

спостерігалися у країнах із найвищими акцизами на сигарети. Крім того, різке збільшення акцизу негативно позначалося на тютюновому ринку та призводило до суттєвих втрат доходів бюджету навіть у країнах із високими купівельною спроможністю населення та інституційною спроможністю органів контролю і правоохоронної системи. Значні ризики спричинить імплементація ініціативи Єврокомісії. Високий темп підвищення мінімального акцизу на сигарети у більшості країн ЄС створить загрозу сплесків контрафактного виробництва і контрабанди такої продукції для цих держав-членів, але не покращить ситуацію для країн, які вже встановили високі акцизи та потерпають від нелегального тютюнового ринку. Для країн-претендентів на вступ до ЄС ризики поширення нелегальної торгівлі сигаретами будуть ще більшими. Зроблено **висновки** про те, що запобігти такій небажаній ситуації можна шляхом: перенесення початку застосування нового мінімального рівня акцизу на сигарети; надання перехідних періодів для країн з низькою купівельною спроможністю населення; посилення гнучкості формулі розрахунку мінімального акцизу на тютюнові вироби з метою більшого врахування особливостей країн.

Ключові слова: тютюнові вироби, сигарети, ставка акцизу, нелегальна торгівля тютюновими виробами.

The impact of increasing excise duties on cigarettes on the level of illegal trade in these products in EU countries

Tetiana Koshchuk,

Ph. D. (Economics), tax expert «Growford Institute»,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1013-4603>

Oleksandr Prokhorovych,

postgraduate, State university of trade and economics,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-9820-0702>

Oleksandr Yavorskyi

postgraduate, SESE “The Academy of Financial Management”,

Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0008-9253-972X>

Abstract: The **purpose** of the article is to analyze the current situation with the illegal trade in cigarettes in the EU countries and the impact of national excise policies on it, as well as to identify the risks of shadowing of the tobacco market due to the upcoming increase in the minimum excise duty on cigarettes initiated by the European Commission. The following **methods** were used in the study: abstract-logical, systematization, comparative analysis, expert assessments. Important **results** were obtained. The analysis showed that in 2021–2024, some of the highest levels of illegal trade in tobacco products in the EU or their noticeable growth were observed in countries with the highest excise duties on cigarettes. In addition, the sharp increase in excise duties had a negative impact on the tobacco market and led to significant losses of budget revenues even in countries with high purchasing power of the population and institutional capacity of control bodies and law enforcement. The implementation of the European Commission initiative will cause significant risks. The high rate of increase in the minimum excise duty on cigarettes in most EU countries will create a threat of surges in counterfeit production and smuggling of such products for these Member States, but will not improve the situation for countries that have already established high excise duties and suffer from the illegal tobacco market. For countries applying for EU membership, the risks of the spread of illegal trade in cigarettes will be even greater. It is **concluded** that such an undesirable situation can be prevented by: postponing the start of the application of the new minimum excise duty on cigarettes; providing transitional periods for countries with low purchasing power; increasing flexibility in the formula for calculating the minimum excise duty on tobacco products in order to better take into account the specificities of the countries.

Keywords: tobacco products, cigarettes, excise duty rate, illegal trade in tobacco products.

Постановка проблеми. 16 липня 2025 р. Єврокомісією було оприлюднено Пропозицію стосовно Директиви Ради «Про структуру і ставки акцизів, що застосовуються до тютюнових виробів і супутньої продукції (нова редакція)» [1] (далі – Пропозиція). У документі відображено зміни до чинних правил акцизного оподаткування в ЄС, більшість яких має вступити у дію, починаючи з 1 січня 2028 р. Однією з основних причин оновлення директиви є потреба підвищення мінімальних ставок акцизу, які не переглядались понад десятиріччя та вимагають єдиного підходу для досягнення цілей податкової політики і політики у сфері охорони здоров'я ЄС. Наприклад, мінімальний акциз на сигарети встановлено на рівні 90 євро за тис шт, що не відповідає сучасним умовам.

Значну увагу у Пропозиції приділено перегляду як розміру мінімальних ставок акцизного податку, так і підходу до їх встановлення. Мінімальний акциз на сигарети в 2028 р. має зрости до 215 євро за тис шт і буде коригуватися на індекс рівня цін. Це означає, що єдину в ЄС мінімальну ставку замінять її національні аналоги, при визначенні котрих буде враховуватися економічна ситуація у країні шляхом коригування базової ставки на індекс рівня цін (*Price Level Index, PLI*) країни. *PLI* розраховується Євростатом. 2/3 від розміру ставки податку буде фіксованим, а 1/3 – коригуватиметься з урахуванням паритету купівельної спроможності європейських країн.

Отже, мінімальний акциз для сигарет може бути як меншим, так і більшим за 215 євро за тис шт залежно від показника коригування. У країнах Центральної і Східної Європи акциз буде меншим, з огляду на економічні реалії. Враховуючи індекс *PLI* за 2024 р. [2], для Болгарії розрахунковий індикатор мінімального акцизу на сигарети буде 186,1 євро, що на 18,4% нижче від базового показника. Натомість в одній з найбільш економічно розвинених в ЄС Данії цей акциз дорівнюватиме 245,9 євро.

Таке різке підвищення мінімального в ЄС рівня акцизного оподаткування сигарет може спричинити сплески нелегальної торгівлі ними, що актуалізує поглиблений вивчення цього питання. Важливо досліджувати вплив податкового

навантаження на рівень нелегальної торгівлі сигаретами у країнах із розвинутою і трансформаційною економіками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи акцизного оподаткування тютюнових виробів, питання гармонізації акцизу на ці підакцизні товари та адаптації податкового законодавства України до відповідних директив ЄС, практика акцизного оподаткування різних категорій тютюнових виробів у країнах ЄС, особливості справляння акцизного податку з тютюнових виробів в Україні, проблеми адміністрування акцизу з них та впровадження систем контролю їх обігу розкривалися, зокрема, у працях [3–10].

Опубліковано також чимало досліджень, у яких доведено тісний зв'язок між підвищенням акцизу на сигарети і розвитком їх нелегального ринку. Едріен Купер і Даніель Ей Вітт систематизували досвід підвищення ставок акцизу на тютюнові вироби у різних країнах. Науковці виокремили два основних підходи до оподаткування: 1) різке зростання ставок (країни Центральної та Східної Європи, Канада, Малайзія); 2) поступове збільшення ставок (Японія, Італія та США). Провівши аналіз, вчені дійшли висновку – підвищення податкового навантаження на тютюнові вироби без урахування купівельної спроможності населення призводить до збільшення їх нелегального ринку, створює ризики для наповнення бюджету. Разом з тим, у випадках, коли при регулюванні ставок акцизу враховувався показник доступності тютюнових виробів, доходи бюджету зростали, показник поширеності куріння знижувався, а рівень нелегальної торгівлі був під контролем [11].

Юрай Валек констатує, що стрімке зростання ставок акцизу призводить до стрибкоподібного підвищення цін на тютюнові вироби, а високі ціни є причиною незаконної торгівлі цією продукцією. Тіньовий ринок значно послаблює зусилля держави стосовно зменшення споживання сигарет за допомогою акцизного оподаткування. До інших причин існування нелегального ринку сигарет автор відносить рівень корупції та недостатню інституційну спроможність державних фіскальних та правоохоронних органів [12].

Джеймс Прігер і Джонатан Кулік дослідили ринок сигарет у ЄС на основі даних за 1999–2013 рр. Дослідники виявили, що по мірі підвищення податкового навантаження на сигарети відбувається зростання розриву цін легальної та нелегальної продукції. Зазначене спонукає споживачів купувати контрафактні й контрабандні вироби. Збільшення ціни пачки сигарет на 1 євро зумовлювало зростання частки їх нелегального обігу від 5 до 12 в. п. залежно від країни ЄС. Науковцями встановлено, що зростання ціни сигарет є головною причиною збільшення обсягів їх тіньового ринку, а не функціональна неефективність контролюючих органів. Відповідно, політика у сфері оподаткування тютюнових виробів має бути виваженою і послідовною [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, з огляду на відносно недавнє оприлюднення Пропозиції, ще не опубліковано наукових праць щодо ризиків поширення нелегальної торгівлі сигаретами у країнах ЄС у разі імплементації відповідних законодавчих норм.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сучасної ситуації з нелегальною торгівлею сигаретами у країнах ЄС та впливу на неї національних акцизних політик, а також виявлення загроз тінізації ринку тютюнових виробів в результаті ініційованого Єврокомісією майбутнього підвищення мінімального акцизу на сигарети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Країни ЄС підвищують свої мінімальні акцизи на сигарети: одні поступово, а інші – різко. Показовими є результати аналізу впливу акцизної політики на нелегальний ринок тютюнових виробів в ЄС останніми роками. Згідно із дослідженнями *KPMG*, у 2024 р. [14] порівняно з 2021 р. [15] рівень нелегальної торгівлі сигаретами на території Європи зріс від 8,1 до 10%. Але, попри такий загальний тренд, ситуація в розрізі країн ЄС розвивалася по-різному. Одні з найвищих рівнів нелегальної торгівлі та (або) їх помітне зростання спостерігалися у країнах з найвищими акцизами на сигарети – Ірландії, Франції, Фінляндії, Бельгії та Нідерландах (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив оподаткування на рівень нелегальної торгівлі сигаретами
у країнах ЄС у 2021–2025 рр.

№ за/ п	Країни ЄС	Рівень нелегальної торгівлі сигаретами			Мінімальний акциз на сигарети, євро / тис шт		
		2021 р., %	2024 р., %	Зміна, в. п.	2021 р	2024 р.	2025 р.
1	Франція	29	38	+ 9	336,7	371,4	378,8
2	Ірландія	17	32	+ 15	414,24	512	533,9
3	Фінляндія	14	20	+ 4	312	353,6	389,6
4	Латвія	16	20	+ 4	121,4	156,3	171,9
5	Литва	19	18	- 1	115,5	138,0	149,7
6	Греція	24	18	- 6	117,5	117,5	117,5
7	Нідерланди	18	18	-	243,25	293,6	390,4
8	Бельгія	5	15	+ 10	219,99	326,5	353,9
9	Кіпр	14	14	-	121,5	121,5	121,5
10	Угорщина	4	13	+ 9	109,2	104,5	117,5
11	Швеція	7	8	+ 1	154,5	161,9	187,6
12	Чехія	3	8	+ 5	118,88	173	182
13	Данія	7	7	-	233,2	260,3	251,6
14	Естонія	10	7	- 3	145,6	169,1	186,7
15	Словенія	8	6	- 2	120	141	150
16	Румунія	8	6	- 2	112,24	134,52	140,7
17	Мальта	9	5	- 4	165	165	165
18	Словаччина	3	5	+ 2	116,5	148	148
19	Хорватія	6	5	- 1	117,41	117,9	124,2
20	Австрія	4	4	-	153,63	163	175
21	Польща	5	4	- 1	104,09	129,8	157,7
22	Іспанія	3	3	-	131,5	131,5	150
23	Португалія	7	2	- 5	136,75	151,88	151,88
24	Італія	2	2	-	-	204,23	209,3
25	Німеччина	2	2	-	165,22	228,8	241,6
26	Люксембург	1	1	-	118,3	136,1	144,5
27	Болгарія	2	1	- 1	90,5	98,9	107,1

Джерело: складено за даними [14–16].

У п'ятірку «лідерів» ЄС за часткою нелегальних сигарет у загальному обсязі їх споживання увійшли також Латвія та Литва, які різко підвищили акциз на таку продукцію до рівня, який є вищим, ніж в Іспанії та Люксембурзі, що

знаходяться у нижній частині списку серед країн із майже відсутнім тіншовим ринком. Естонії, навпаки, вдалося дещо скоротити нелегальний тютюновий ринок. Для країн Балтії додаткові ризики створює контрабанда з РФ та Білорусі, де значно нижчі акцизи на сигарети. Лише війна в Україні суттєво зменшила «прозорість» кордонів із цими агресивними сусідами.

Греція не змогла повністю приборкати нелегальний ринок навіть в умовах відносно невисокого акцизного податку на сигарети і відмови від його зростання (після різкого стрибка) протягом 10 років. Давно не підвищував зазначений акциз також Кіпр. Невідомо, що би відбулося, якби у цих країнах із добре «вкоріненим» тіншовим тютюновим «бізнесом» акцизна політика була б іншою. Наслідки податкових шоків можуть бути настільки руйнівними, що їх не вдається подолати за десятиріччя.

Проаналізуємо зміни нелегального ринку сигарет у країнах із мінімальним акцизом на них, який вже перевищує запропонований Єврокомісією майбутній європейський базовий рівень – 215 євро за тис шт. Три з них (Ірландія, Данія та Фінляндія) – країни, переважна частина території яких омивається морем, що є бар'єром для потрапляння до них контрабандних сигарет. Утім, високий акциз (ціна легальних сигарет) у них все одно привертають (або збільшили) увагу тютюнових злочинців. Зокрема, частка нелегального ринку сигарет в Ірландії, де значно вищий, ніж в інших країнах ЄС, акциз на таку продукцію і яка має сухопутний кордон лише з Великою Британією (де також високий акцизний податок на сигарети) в 2021–2024 рр. зросла з 17 до 32%.

Франція розташована в континентальній Європі та має сусідів із нижчими акцизами (цінами) на сигарети. Такі відмінності приваблюють контрабандистів, але останнім часом не вони створюють найбільші проблеми на французькому тютюновому ринку. У країні спостерігається засилля контрафакту – в 2024 р. було спожито 7,8 млрд шт підроблених сигарет. Високий акциз настільки підвищив прибутковість нелегального виробництва такої продукції, що це дало змогу знайти «слабкі ланки» у правоохоронній системі. Вона дала серйозний

збій. Причому це не правоохоронні органи України, інституційну спроможність яких потрібно підвищувати. В 2020 р. Франція очолила антирейтинг країн ЄС із найвищою часткою нелегальних сигарет у загальному обсязі їх споживання, а в 2024 р. закріпила «лідуючі» позиції у ньому з показником 38%.

Крім того, почастишало виявлення підпільних виробництв сигарет, де працюють громадяни України, у територіально близьких до Франції Бельгії та Нідерландах [17]. В обох країнах встановлені одні з найвищих в ЄС акцизи на сигарети, Бельгія також допустила шокове зростання податку. Це наштовхує на ще один висновок: якщо у якійсь країні «розгорається вогнище» тютюнового контрафакту, йому може «стати тісно» в межах національного ринку і воно спробує перетнути його кордони.

Приклади Бельгії, Ірландії, Франції свідчать про те, що різке зростання ставок акцизу негативно позначається на розвитку ринку тютюнових виробів та призводить до значних втрат доходів бюджету навіть у країнах із високими купівельною спроможністю населення та інституційною спроможністю органів контролю та правоохоронної системи.

Серед нових держав-членів ЄС в 2021–2024 рр. найбільше зростання рівня нелегальної торгівлі сигаретами спостерігалось в Угорщині та Чехії. У Чехії це відбулося в умовах високого темпу зростання акцизу.

Тепер звернемо увагу на нижню частину табл. 1 із країнами з найнижчою часткою нелегальних сигарет у загальному обсязі їх споживання. Це Австрія, Люксембург, Італія, Іспанія, Португалія, де мінімальний акциз на таку продукцію в 2025 р. був меншим 215 євро за тис шт, а також країни з одними із найнижчих в ЄС акцизами та порівняно низькою купівельною спроможністю населення – Польща та Болгарія. Виважена акцизна політика допомагає тримати нелегальний ринок під контролем.

Зазначене вище дає змогу зрозуміти, що запропоновані нові правила ЄС щодо мінімального акцизу на сигарети є жорсткими та вимагатимуть підвищення ставок від більшості країн. Навіть із урахуванням індексу рівня цін.

Зважаючи на те, що відповідні новим вимогам мінімальні ставки мають вступити в дію з 2028 р., стрімке зростання акцизу на сигарети на 35–60 євро повинно відбутися як у проблемній щодо нелегальної торгівлі такою продукцією Литві, так і в більш благополучних у цьому контексті Швеції, Словенії, Румунії, Мальті, Словаччині, Австрії, Польщі, Іспанії та Португалії (рис 1). Низка інших країн – Греція, Угорщина, Кіпр, Хорватія та Люксембург змушені будуть піти на ще більш радикальні зміни ставок, а Болгарії доведеться мало не подвоїти її акциз на сигарети.

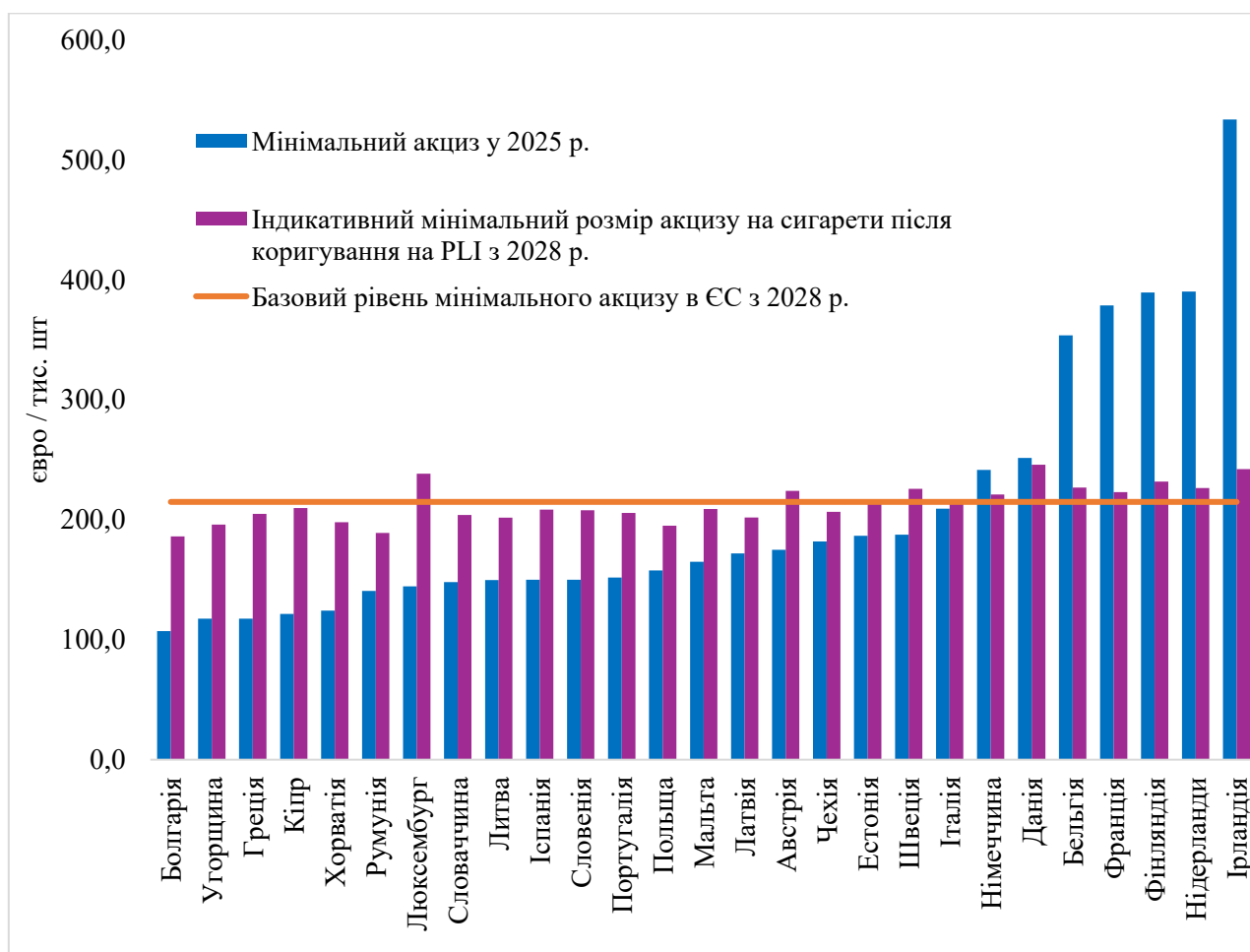

Рис. 1. Мінімальні акцизи на сигарети у країнах ЄС у 2025 р. та запропоновані Єврокомісією національні мінімальні розміри цього показника з урахуванням PLI-2024 у 2028 р.

Джерело: складено авторами на основі [2, 16].

На нашу думку, високий темп підвищення мінімальних ставок акцизу на сигарети у більшості країн ЄС створить вагому загрозу сплесків контрафактного виробництва і контрабанди такої продукції для цих держав-членів, а Болгарія, Угорщина та Хорватія можуть перетворитися на хаб для тютюнових злочинців. Але це підвищення ставок не покращить ситуацію для країн, які вже встановили високі акцизи та потерпають від засилля нелегальних сигарет.

Важливо тримати у фокусі уваги також те, що нові акцизні правила мають виконати не лише країни ЄС, а й претенденти на вступ до нього, в частині яких купівельна спроможність населення менша, як у Румунії або Хорватії. Серед цих країн Албанія, Боснія і Герцеговина, Молдова, Північна Македонія, Сербія та Чорногорія, де рівень нелегальної торгівлі сигаретами в 2024 р. був від 1% до 8%, а також Україна з її значними проблемами з тіньовим тютюновим ринком. Для претендентів на приєднання до ЄС ризики сплесків нелегальної торгівлі сигаретами будуть особливо високими.

Отже, дуже імовірним сценарієм у разі вимоги забезпечити досягнення мінімальним акцизом на сигарети 215 євро за тис шт (із коригуванням на індекс рівня цін) вже в 2028 р. буде потрапляння ще більшої частини Європи у вир нелегального тютюнового ринку.

Різке подорожчання сигарет може також спричинити жвавий перехід їх споживачів на альтернативні види продукції, у т. ч. на електронні сигарети, ринок рідин для яких в Європі, і в Україні розвивається значною мірою або переважно в нелегальному сегменті [18].

У підсумку, замість скорочення споживання сигарет та зростання доходів бюджету, може відбутися значне пожвавлення нелегальної торгівлі тютюновими виробами з усіма негативними наслідками, які з цього випливають.

Запобігти зазначеній небажаній ситуації можна за таких умов:

1. Перенесення початку застосування нового мінімального акцизу на сигарети «215 євро» орієнтовно на 2032 р.

2. Надання додаткових перехідних періодів для країн із низькою купівельною спроможністю.

3. Посилення гнучкості у формулі розрахунку мінімального акцизу на тютюнові вироби для більшого врахування особливостей країн (наприклад, у найменш розвинених країнах не $1/3$, а $1/2$ ставки може коригуватися на індекс рівня цін).

Можна обрати не одне, а кілька запропонованих рішень. Вважаємо, що потрібно ретельно зважити усі «за» та «проти» ініціативи Єврокомісії у сфері зміни правил акцизного оподаткування тютюнових виробів та забезпечити, щоб фінальна версія відповідних норм директиви була збалансованою стосовно досягнення цілей охорони здоров'я, наповнення бюджету та врахування ризиків нелегальної торгівлі такою продукцією.

Висновки. Здійснений нами аналіз засвідчив, що в 2021–2024 рр. одні з найвищих в ЄС рівнів нелегальної торгівлі тютюновими виробами або їх помітне зростання спостерігалися у країнах із найвищими акцизами на сигарети. Крім того, різке збільшення акцизу негативно позначалося на тютюновому ринку та призводило до суттєвих втрат доходів бюджету навіть у країнах із високими купівельною спроможністю населення та інституційною спроможністю органів контролю і правоохоронної системи.

Додаткові ризики спричинить імплементація положень Пропозиції щодо акцизного оподаткування сигарет. Високий темп підвищення мінімального акцизу на сигарети у більшості країн ЄС до 2028 р. створить загрозу сплесків контрафактного виробництва і контрабанди такої продукції в Європі. Запобігти зазначеній небажаній можна шляхом: перенесення початку застосування нового мінімального акцизу на сигарети «215 євро»; надання додаткових перехідних періодів для країн із низькою купівельною спроможністю; посилення гнучкості у формулі розрахунку мінімального акцизу на тютюнові вироби з метою більшого врахування особливостей країн.

Список використаних джерел

1. Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on the structure and rates of excise duty applied to tobacco and tobacco related products (recast). 16.7.2025. COM(2025) 580. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/420ebf11-933d-46c0-8915-5a306c6bcb47_en?filename=COM_2025_580_1_EN_ACT_part1_v7.pdf
2. Price level indices. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00120/default/table?lang=en>
3. Tobacco Taxation: Theory and Practice by Arthur B. Laffer, Ph.D. The Laffer Center at the Pacific Research Institute. San Francisco, 2014.
4. Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС: монографія / за ред. А. М. Соколовської; ДННУ «Акад. фін. управління». Київ, 2017. 448 с.
5. Трансформація акцизної політики України: монографія / [Коротун В. І., Брехов С. С., Новицька Н. В. та ін.]; за заг. ред. В. І. Коротуна. – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. 404 с.
6. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Гармонізація акцизного оподаткування тютюнових виробів. Економіка і прогнозування. 2017. №2. С. 93-115.
7. Протидія нелегальному обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів: досвід країн ЄС та ОЕСР / за заг. ред. В.І. Коротуна. К.: Алерта, 2017. 66 с.
8. Діалектика реформування акцизного оподаткування тютюнових виробів в Україні: євроінтеграційний аспект / за заг. ред. В.І. Коротуна. К.: Алерта, 2018. 102 с.
9. Модернізація системи контролю за обігом тютюнових виробів / Новицька Н.В., Хлебнікова І.І., Коротун В.І., Кошук Т.В. та ін. / за заг. ред. Новицької Н.В. Ірпінь – Хмельницький, 2020. 120 с.
10. Акцизна політика у сфері тютюнових виробів і протидія нелегальній торгівлі ними в умовах нових викликів і загроз. Кошук Т., Новицька Н., Пасічний М., Швабій К. / за загальною редакцією Т. Кошук, Growford Institute. К: 2023.

URL: <https://www.growford.org.ua/research/aktsyzna-polityka-u-sferi-tyutyunovyh-vyrobiv-i-protydiya-nelegalnij-torgivli-nymy-v-umovah-novyh-vyklykiv-i-zagroz/>

11. Cooper A., Witt D. The linkage between tax burden and illicit trade of excisable products: the example of tobacco. World Customs Journal. 2012. Vol. 6. Issue 2. P. 41-58.

12. Valek J. Impact of the European Union membership on illicit trade in selected goods (case of Slovakia). European Journal of Transformation Studies. 2019. Vol. 7. Issue 1. P. 49-66.

13. Prieger J. E., Kulick J. Cigarette taxes and illicit trade in Europe. Economic Inquiry. 2018. Vol. 56. Issue. 3. P. 1706-1723.

14. Illicit cigarette consumption in Europe. Results for the calendar year 2024. KPMG. URL: https://www.pmi.com/resources/docs/default-source/itp/illicit-cigarette-consumption-in-europe-2024-results.pdf?sfvrsn=4ad3ac8_6

15. Illicit cigarette consumption in the EU, UK, Norway and Switzerland. 2021. KPMG. URL: https://www.pmi.com/resources/docs/default-source/itp/kpmg-eu-illicit-cigarette-consumption-report-2021-results.pdf?sfvrsn=5fe773b6_6.

16. Taxes in Europe Database. URL: https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/excise-duties#toc_3

17. Нелегальна торгівля сигаретами: тенденції та заходи протидії. Кошук Т., Пасічний М. / за загальною редакцією Т. Кошук, Growford Institute, К: 2025. 76 с. URL: <https://www.growford.org.ua/research/nelegalna-torgivlya-sygaretamy-tendentsiyi-ta-zahody-protydiyi/>

18. Нелегальна торгівля рідинами для електронних сигарет: UPDATES. Кошук Т., Пасічний М. / за загальною редакцією Т. Кошук, Growford Institute, К: 2025. 58 с. URL: <https://www.growford.org.ua/research/nelegalna-torgivlya-ridynamy-dlya-elektronnyh-sygaret-updates/>